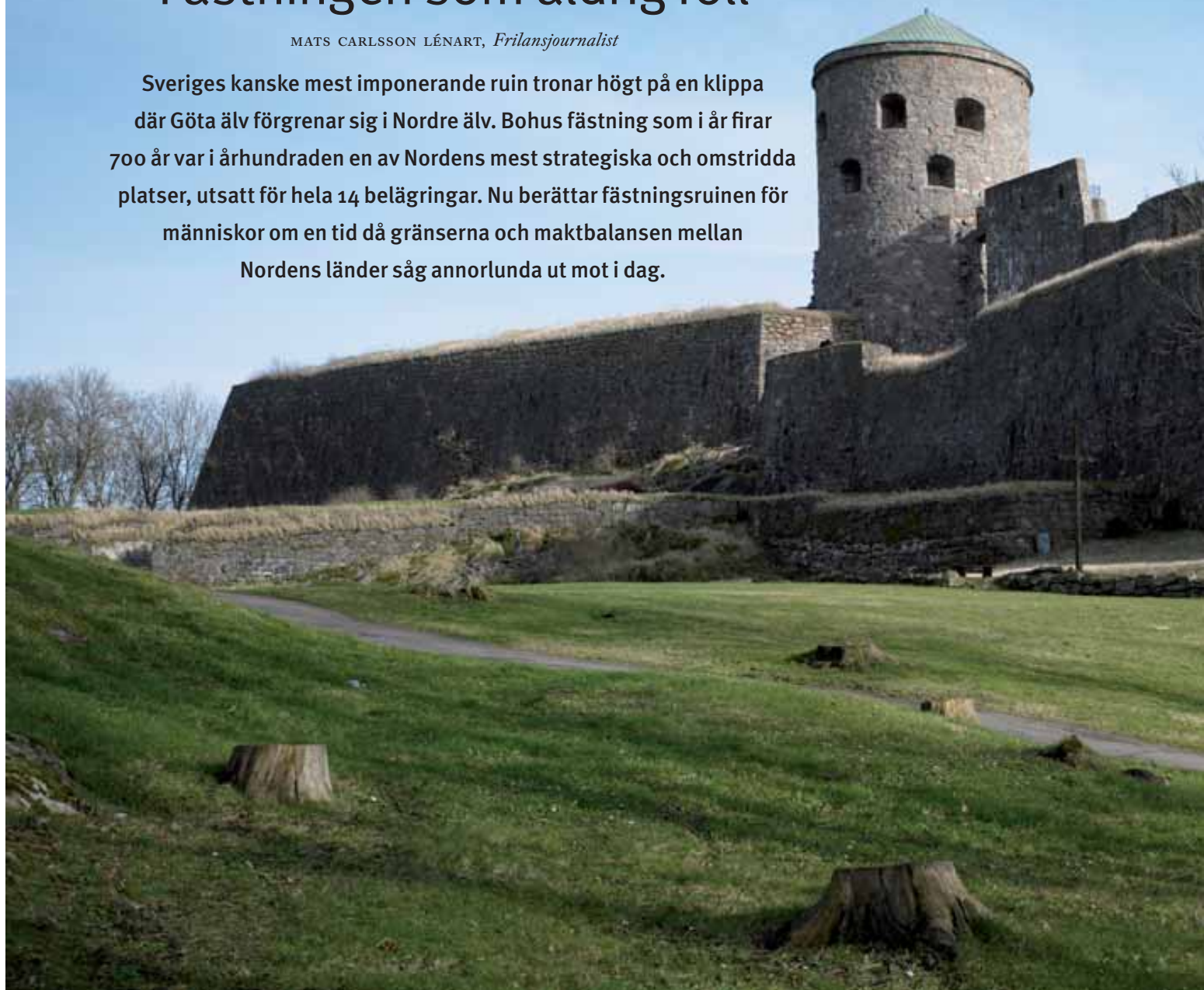

Fästningen som aldrig föll

MATS CARLSSON LÉNART, *Frilansjournalist*

Sveriges kanske mest imponerande ruin tronar högt på en klippa där Göta älv förgrenar sig i Nordre älv. Bohus fästning som i år firar 700 år var i århundraden en av Nordens mest strategiska och omstridda platser, utsatt för hela 14 belägringar. Nu berättar fästningsruinen för människor om en tid då gränserna och maktbalansen mellan Nordens länder såg annorlunda ut mot i dag.

DET ÄR FÅ PLATSER i Sverige där man lika starkt känner historiens vingslag som på och kring Bohus fästning. Landskapet kring Göta och Nordre älvars förgrening är dramatiskt med branta berg på flera stränder. På medeltiden var dagens Bohuslän norskt medan landet öster om Göta älv var svenskt. Norge var på 1200-talet ett väldigt rike som förutom nuvarande Norge och Bohuslän även omfattade Ork-

ney- och Shetlandsöarna, Hebriderna, Isle of Man, Färöarna, Island och Grönland. Längst i sydost i detta stora nordeuropeiska land låg en av Norges första städer, Kongahälla. Här vid älvskiljet låg porten till det mäktiga Norge, med Sverige – då betydligt mindre än i dag – på andra sidan älven och även den vardande stormakten Danmark i mer eller mindre omedelbar närhet.

KUNDE HA BLIVIT HUVUDSTAD

Kongahälla var en viktig plats och bland annat hölls i staden år 1101 det beryktade trekungamötet där kung Erik Ejegod av Danmark mäklade fred mellan Sveriges kung Inge den äldre och Norges Magnus Barfot efter att de stridit om Dalsland.

Enligt den berömde isländske krönikören Snorre Sturlason var Kongahälla till och med den mäktigaste staden i hela

Vy från sydväst med bastionen Larmposten närmast bakom träden. Utanför fästningen är framgrävda grundmurar efter staden Ny-Kongelfs kyrka. Staden flyttades till Fästningsholmen 1613 på Christian IV:s order efter att ha bränts ned av svenskarna på sin gamla plats ca 5 km västerut längs Nordre älv. På Fästningsholmen låg den sedan fram till ca 1658. Detta är den enda synliga resten efter den i dag. Stubbarna i förgrunden är spår efter almsjukans härjningar i fästningsparken.

Norden på 1100-talet. Magnus Barfots son, korsfararen Sigurd Jorsalfare som blev norsk kung 1103, sägs till och med ha haft planer på att göra Kongahälla till huvudstad i sitt nordatlantiska imperium.

BAS FÖR ÄLVTULL

Det var i detta strategiska gränsland, där tre rikens intressen sammanföll, som Bohus fästning började byggas 1308. Sverige

hade på 1200-talet konsoliderats som rike och börjat expandera åt olika håll. Bland annat hade svenskarna lyckats nå fram till Västerhavet genom att erövra en liten korridor vid Göta älvs mynning. Denna korridor underlättade handeln och sjöfarten i Sveriges då västligaste stad, Lödöse, som låg på östra sidan gränsälven Göta älv, ett par mil norr om Bohus fästning.

Och det var bland annat som ett mot-

drag till den ökade svenska trafiken och handeln på älven som norrmännen byggde en fästning på Bagaholmen i älvförgreningen. Länsherren på Bohus kunde börja ta ut tull från fartygen på väg till eller från Lödöse. Detta var möjligt genom att Norge vid den här tiden även höll ett område på den östra 'svenska' sidan av älven, där industrisamhället Bohus i dag är beläget.

'Bohustullen' var början till slutet för

Överst. Vy från västgötasidan (östra sidan) av Göta älv. Till vänster skimtar Hisingen och i bakgrunden breder Kungälv ut sig. Den breda älvfåran förbi Fästningsholmen och Kungälv är Nordre älv. Den smalare grenen till vänster är Göta älvgrenen söderut mot Göteborg. Riksgränsen före 1658 följde den sistnämnda, men just här, vid nuvarande Bohus och Surte, hade normmännen på sin tid ett stycke land ('Skärdals skate') på svenska sidan. Detta innebar att man kunde räkna hela älvförgreningen som norsk och ta passagetull på fartygs- trafik till och från den svenska staden Lödöse längre norrut.

Kungälv och Bohus slott vid 1600-talets slut avbildat i Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*.

Lödöse och en viktig orsak till att Göteborgs föregångare, Götaholm eller 'Nya Lödöse', grundades år 1473 inte långt från Göta älvs mynning.

BRÖDRASTRIDER I BAKGRUNDEN

En annan viktig orsak till byggandet av Bohus, eller Bagahus som fästningen först hette, var att en borg som Norge anlagt några decennier tidigare, på Ragnhildsholmen i Nordre älv några kilometer nedströms från Bagaholmen, blivit en bas för den svenske hertigen Erik Magnusson, en av Magnus Ladulås söner.

Erik hade visserligen fått borgen och ett område runt om som förläning av den norske kungen Håkon Magnusson i samband med att han trolovats med kungens enda barn, Ingeborg. Men då Erik och hans bror Valdemar efter den så kallade Hätunaleken år 1306 fångslat sin bror Birger, Sveriges konung, och själv blivit en av rikets viktigaste män, med ambitioner att bygga upp ett nytt nordiskt rike, blev Erik för mäktig för sin blivande svärfar Håkon. Det nya fästet på Bagaholmen skulle frångå Ragnhildsholmen all betydelse och reducera det inflytande på norsk mark som Erik fått några år tidigare.

År 1317 tog Birger sin hämnd på Erik och Valdemar. Vid den händelse som gått till Sveriges historia som Nyköpings gästabus fängslade Birger sina bröder och lät dem svälta ihjäl i Nyköpingshus fängelsehålor.

DROTTNING- OCH KUNGABORG

När så Norges kung Håkon dog 1319 blev Eriks och Ingeborgs son, treåriga Magnus Eriksson kung i både Sverige och Norge. Han skulle komma att residera långa tider på Bohus fästning, då det var sagt att kungen skulle vistas lika mycket i Norge som i Sverige. Bland annat förklarades han myndig på Bohus. Det var 1332.

Bohus fästning tillkom alltså i en mycket speciell men ytterst tillfällig politisk situation i Norden. Men efter denna instabila period inleddes i stället två århundraden av nordiska unionssträvanden. Först endast mellan Sverige och Norge men från 1397 var även Danmark förenat med sina nordiska grannar i Kalmarunionen, som formellt skulle bestå ända fram till Gustav Vasas makttillträde i Sverige 1523.

Under den tid som Sverige och Norge var i union upphörde Bohuslän att vara gränsland. Men Bohus fästning tappade inte sin betydelse. Tvärtom började fästningen byggas ut till en ståtlig kungaborg.

Inte minst unionsdrottningen Margareta höll hov på Bohus i slutet på 1300- och början på 1400-talet. Bohus var också säte för länsherren och alltså Bohusläns administrativa centrum. Men hur fästningen såg ut under de första 200–300 åren finns det inte mycket information om och den första kända avbildningen av Bohus är först från 1500-talet.

Men på 1400-talet började också de svenska upproren mot unionshärskarna. Upprorshärarna ville gärna få fotfäste på västkusten och kom ibland till Bohuslän. Men Bohus fästning lyckades de aldrig ta.

DEN BOHUSISKA SMÄLLEN

Då Sverige lämnat unionen blev Bohus på 1500-talet åter en strategisk gränsfästning. Norge var nu reducerat till en dansk provins och det var Köpenhamn som var huvudstad i det stora dansk-norska riket som under 1500- och 1600-talen var Sveriges huvudfiende.

Under det nordiska sjuårskriget 1563–70 satsade Erik XIV hårt på att inta Bohus, nyckeln för att erövra Bohuslän. I mars 1566 stormade svenskarna fästningen fyra gånger. Vid den sista stormningen, den 26 mars, lyckades svenskarna inta Röde torn, ett av huvudtornen på Bohus.

Men tornet sprängdes i luften av danskarna vars kommandant på fästningen, Jens Holgersen Ulfstand, fann en soldat som fick uppdraget att bli självmordsbombare. Soldaten skulle ta sig in i ammunitionslagret under Röde torn, sätta eld på det och på det viset spränga tornet i luften. Självmordsbombaren ska ha fått löfte om att hans anhöriga skulle få gården Röset på Hisingen om han offrade sitt liv.

Så gjorde han också och svenskarna ska, enligt en senare beskrivning, «ha flugit som kråkor». 'Den bohusiska smällen' är ett svart minne i den svenska historien.

I SVENSKA HÄNDER

Bohus fortsatte vara en ointaglig borg som skulle komma att gäcka svenskarna i ytterligare ett hundratal år. Efter sjuårskriget utvidgades och förstärktes borgen och under Christian IV:s regering försågs Bohus, liksom andra stora danska fästningar, med en ny stark yttre vallmur med bastioner och kasematter. De gamla medeltida murarna som var tre meter tjocka förslog inte mot bombardemang från tidens nya artilleri. När Bohus byggdes var eldvapen ännu inte i bruk utan då var det fortfarande armborst, stenslungor, svärd och spjut som gällde.

Under Christian IV byggdes också en ny stor slottskyrka samt flera byggnader på borggården. Bohus blev ett praktfullt renässanslott och under första hälften av 1600-talet var borgen som mest ståtlig under hela sin historia.

Under det svensk-danska kriget 1611–13 gjorde Sverige inte ens något försök att inta Bohus. Den svenska taktiken för att utöka sin lilla utsatta västerhavskorridor blev i stället att bränna och härja gårdar, byar och städer. Men trots många gånger stor förödelse gav det inget territoriellt resultat. Fästningen vid älvskiljet var alljämt nyckeln till Bohuslän.

På 1640-talet hade Sverige blivit en stormakt med stort självförtroende. I detta decenniums danska krig planerade Axel Oxenstierna att erövra hela västkusten mellan Svinesund och Laholm. I freden i Brömsebro fick Sverige Halland på 30 år men Bohuslän stannade kvar i Danmark. Bohus fästning hade svenskarna inte heller denna gång lyckats betvinga – fästningen som nu klarat elva belägringar.

Det var först efter Karl X Gustavs berömda marsch över de danska isarna, Tåget över Bält, för 350 år sen i vintras som Bohus fästning och Bohuslän blev svenskt. Det djärva svenska fälttåget reducerade stormakten Danmark till ett litet försiktigt land. I freden i Roskilde den 26 februari 1658 fick Sverige förutom Bohuslän även Halland för evigt, Skåne, Blekinge, Bornholm och Trondheims län.

Den blågula fanan vajade nu visserligen på Bohus men det var alltså inte på grund av att fästningen i sig fallit till en fiende, utan för att den danske kungens trupper misslyckats med att hålla svenskarna borta från sitt kärnområde på Själland. Låset till Bohuslän förblev obesegrat.

BOHUS SISTA STRID

I det nya Sverige som det såg ut efter freden 1658 hade Bohus fästning på nytt förlorat sin betydelse som gränsfästning. Men svenskarnas välde i de nya västkustområdena var färskt och bräckligt. Danskar och norrmän, om än kraftigt försvagade, hade mycket svårt att acceptera förlusten av framförallt Skåne men även Bohuslän.

Det blev en sista stor batalj mellan svenskar och danskar, det skånska kriget 1675–79. Under detta återerövrade Danmark-Norge under ståthållare Ulrik Fredrik Gyldenlöve i princip hela Bohuslän. Det var bara Bohus fästning som återstod. Nu utsattes fästningen för sin svåraste

prövning under hela sin 375-åriga historia, den två månader långa belägringen under Gyldenlövefejden, sommaren 1678. 10 000 dansk-norska soldater beväpnade till tänderna var ytterst nära att få Bohus på fall. Det uppskattas att närmare 30 000 kanonkolor sköts mot fästningen liksom bland annat 384 stenbumlingar och 79 korgar med handgranater. Men i sista minuten fick svenskarna på Bohus förstärkning. Danskarna kunde drivas ut ur Bohuslän.

Detta infernaliska angrepp blev också den sista belägringen av Bohus fästning. Fjorton gånger försökte fiender inta borgen, men det lyckades aldrig. Det pris svenskarna fick betala för att hålla Bohus under Gyldenlövefejden var dock högt. Minst ett par hundra svenska soldater på Bohus stupade. De dansk-norska förlusterna uppges ha varit ungefär lika stora.

FÄNGELSE OCH RUIN

Gyldenlövefejdens våldsamma stormning hade vållat väldiga skador på den tidigare så ståtliga kungaborgen. Inledningsvis satsade Sverige ganska mycket på att reparera och rusta upp Bohus fästning. Framförallt förnyades kanontornet Fars hatt som tidigare varit fyrkantigt men som under Erik Dahlbergs ledning gjordes runt och försågs med kraftigare murar. Tornet som än i dag dominerar fästningsruinen fick fyra våningar och hade tio kanoner. Men någon strid fick det aldrig uppleva. Bohus låg nu långt inne på svensk mark och hade förlorat det mesta av sin betydelse.

Den svenske guvernören över Bohuslän hade dock kvar sitt säte på Bohus fram till år 1700, då länet började styras från Göteborg, som grundats ett 80-tal år tidigare.

Under 1700-talet användes den före detta gränsfästningen främst som fängelse. Vid seklets mitt fanns 72 manliga och fem kvinnliga fångar på Bohus.

Den mest bekante och långvarige fångens hette Thomas Leopold och var en tidig väckelsepredikant, född i Skåne 1693. I sammanlagt 32 år satt han fängslad på Bohus där han också avled den 21 februari 1771.

År 1786 utrymde Sveriges armé Bohus fästning helt och hållet och några år senare gav Gustav III order om att Bohus skulle förstöras, göras obrukbar för en eventuell framtida främmande inkräktare i västsverige. Borgarna i Kungälv, det medeltida Kongahällas efterföljare, fick rätt att ta sten och annat material från fästningen för husbyggen och anläggningsarbeten.

Det gjorde man också i stor skala och gamla delar från Bohus återfinns än i dag i många äldre hus i Kungälv.

ROMANTIK OCH TURISM

Skövlingen av den nu mer än 500 år gamla borgen fortsatte under 1800-talets första decennier. Det var först efter att gamle kung Karl XIV Johan besökt Kungälv år 1838 som man började få upp ögonen för Bohus ruins historiska värde. Kungen lät skriva till Vitterhets- och Antikvitetsakademien och befallde ett stopp för ytterligare raseri.

Kungälv stad låg under ett 60-tal år på 1600-talet på själva Bagaholmen, direkt vid fästningens fot. Men efter Gyldenlövefejden flyttades staden över det smala sundet mellan holmen och fastlandet. På en strandremsa mellan det branta Fontinberget och Nordre älv byggdes den långsmala staden med endast två gator, de parallella och flera kilometer långa Västra respektive Östra gatan. Redan på 1800-talet var det många som insåg den idylliska charmen och historiska romantiken i Kungälv och kring Bohus fästning. Inte minst konstnärer kom till trakten för att måla ruinen med sin rika historia. Även vanliga turister kom tidigt till Kungälv, för att se den märkliga och mäktiga fästningen som aldrig föll i fiendehand.

KONSERVERING

I slutet på 1800-talet började den mycket förfallna ruinen restaureras och konserveras, under ledning av överste Claes Grill. Kung Oscar II intresserade sig för projektet, skänkte pengar och varje sommar inspekterade han arbetena på Bohus på väg till eller från sina sommarvistelser i Marstrand.

Bland annat reparerades taket på Fars hatt och några av de större murarna omfogades.

År 1925 övertog dåvarande Byggnadsstyrelsen Bohus fästningsruin och konserveringsarbetet återupptogs i större skala. Mest intensivt pågick arbetet 1934–36 då ett 70-tal man var sysselsatta med att återge Bohus något av sin forna prakt. Projektet var en del av den statliga arbetslöshetskommissionens verksamhet som skulle skapa jobb under 1930-talets krisår. Bland annat återställdes fästningens gamla huvudport, Blockhusporten, och uppfartsvägen till den högt belägna borggården.

Under de senaste decennierna har konserveringsarbetena fortsatt. På 1960- och

70-talen användes murbruk med hög cementhalt vilket i dag resulterar i bristningar och sprickor. Numera används ett mer traditionellt bruk med kalk som bindemedel vilket är följksamare och mer fuktgenomsläppande.

MYCKET KVAR ATT UPPTÄCKA

Även om arbetena med att bevara Bohus fästning nu pågått en bra bit över hundra år är kunskapen om detta märkliga och storslagna nordiska byggnadsverk inte fullständig.

– Det återstår väldigt mycket att undersöka och att forska vidare på, säger arkitekten Thomas Löfberg som, förutom att han i många år varit konsult åt Statens fastighetsverk gällande konserveringsarbetet, är en ledande kännare av Bohus fästning och dess historia. Vid sidan av ett antal underhållsprojekt är han nu under jubileumsåret engagerad i att faktagranska nya informationsskyltar för de extra många besökare som väntas just i år.

– SFV har en stor roll att varsamt bevara ruinen och samtidigt förklara för alla besökare hur fästningen fungerade och såg ut under olika skeden i sin långa historia, anser Thomas Löfberg. **KV**

Bohus fästning

Anlagd 1308, övergiven 1786, civil 1925, byggnadsminne 1935.

Belägrad 14 gånger.

Intagen Aldrig.

Bemannig Ca 200 man i fred och 1 000 man i krig.

Läge På den 40 meter höga Fästningsholmen (Bagaholmen) i Nordre älv, strax intill där denna grenar sig från Göta älv. Knappt 20 km norr om Göteborg, i östra änden av Kungälv stad.

Firas Tillsammans med 350-åriga Carlstens fästning i Marstrand, även den i Kungälv kommun, med Fästningarnas fest som kulminerar under sommaren 2008.

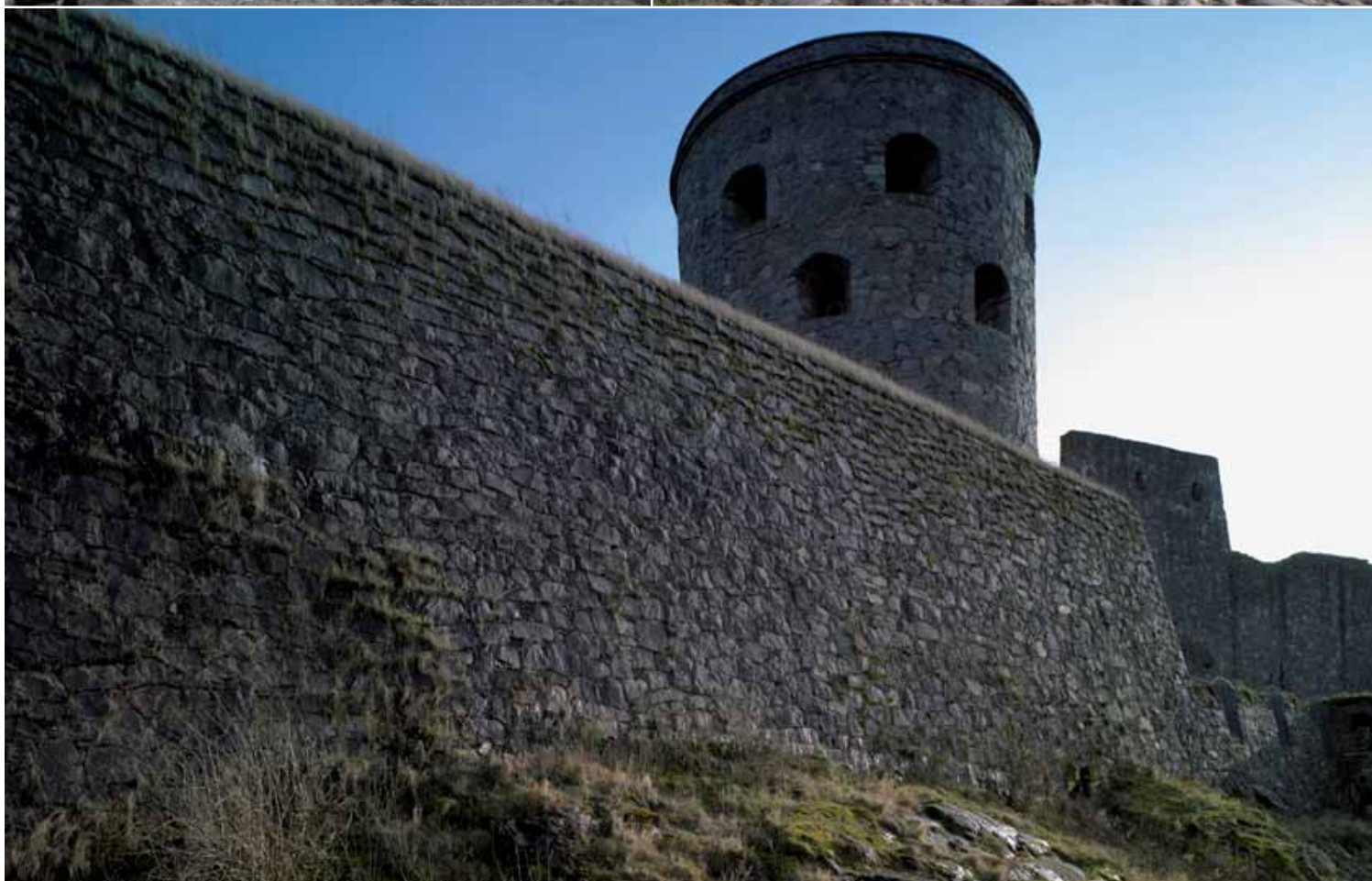
Antal besökare per år Ca 40 000.

Aktuella arbeten Stabilisering av Mors mössa, ett annat av fästningens huvudtorn där en spricka i den fem meter tjocka muren blir längre och längre. Stötning i Kaponjären där ett valv rasat. Ny hiss upp till den högt belägna borggården för att underlätta rörelsehindrades besök på fästningen.

Två restaurerade dörröppningar inuti Gamla magasinet.

Del av den kullerstensbelagda uppfartsvägen vid Svingeln.

Del av den väldiga bastionen Nedre platts yttermur och tornet Fars hatt sedda från norr. Bastionen tillkom på 1580- eller 90-talet och tillhör Christian IV:s stora utbyggnad av Bohus efter Nordiska sjuårskriget.